

A-15176 II

PUULUKUD.

PUULUKUD.

Ukse sulgemise vajadus on inimsoo juures väga vana, vahest sama vana kui ukse enda tarvitaminegi, mis — arvesse võttes ka päris ukse eelkäijaid: eesriideid, matte j. m. s. — ulatub tagasi kaugesse eelajaloesse, nimelt sinna edenemisjärku, kus inimene üldse hakkas kindlaid elamuid ehitama ja tarvitama. Algeliste uksekinnitiste ülesandeks oli ust hoida vajaduseta lahtimineku eest, näit. tuulepuhangu või ukse enda raskuse mõjul või jälle takistada ukse avamist laste, koduloomade või metselajate poolt. Niisuguseid lihtsaid kinnitisi leiame veel tänapäev igal pool, ka kõigi kultuurrahvaste juures, kus neid enamasti valmistatakse metallist, nii näit. ukseelingid, haagid, riivid, ketid j. n. e. Madalamal kultuurijärjel seisvates kohtades valmistatakse kinnitised puust. Viimastest võiksime mainida uksepööra, puuriivi, puulinki j. n. e. Kõige lihtsamate kinnitamisviiside hulka kuulub ka ukse kinnikõitmine nõõriga või kinnitugemine poolpõiki vastu ust surutud teiba abil.

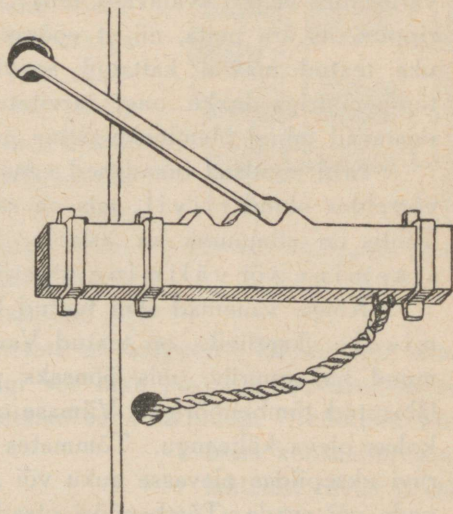
Niisugused lihtsad kinnitised ei paku aga mingit kaitset uste avamise vastu võõraste inimeste poolt. Et seda teostada, tuli kinnitisi nii täiendada, et nad oleksid avatavad ainult erilise vahendi abil, mida omanik peale sulgemist võis tarbekorral kinnitisest eraldada, tehes seega ukse avamise mittepühendatuile võimatuks. Niisugust kinnitist nimetame l u k u k s ja tema avamise (resp. sulgemise) vahendit v õ t m e k s¹. Kuna ülalmainitud kinnitistel oli n. ü. p u h t

¹ Muid luku definitsioone vrd. *J. Kallio*, Suomen Museo XXVI (1919) lk. 41; *Sirelius*, U. T., suomen kansanomaista kulttuuria II, Helsinki 1921, lk. 274; *Stephani*, Dr. K. G., Der älteste deutsche Wohnbau und seine Einrichtung, II Bd., Lpz. 1903, lk. 545 j.

tehniline otstarve, on luku tarvitamisel teatud ühiskondlikud eeldused, nimelt kartus varguste eest. On arusaadav, et praegugi veel, nimelt vaestes elutingimustes ja patriarhaalsetes oludes elavate inimeste juures tarvidus luku järele on väike. Nii võib meie saartel veel tänapäev, näit. heinaajal, elumaju leida, kust elanikud kaugele eemale tööle läinud, uksi täiesti lukustamata jättes. Petri teateil pole 18-da aastasaja lõpul eestlastel lukke pea sugugi olnud¹. Vähem-tähtsatel kõrvalhoonetel puuduvad paljudes kohtades lukud praegugi. Umbes sama on lugu ka meie lähemal naaberriitel Soomes² ja Lätis³.

Praegu on kultuurrahvaste juures tarvitusel pea ainult metallist lukud. Nende eelkäijateks on aga olnud puulukud, s. o. lukud, mil kõik või tähtsamad ehk töötavad osad on valmistatud puust. Kuna metallluku valmistamine nõuab teatud erioskusi, on see puulukkude juures väga lihtne, nii et neid igäüks ise võis valmis teha. Sellepärast on puulukud püsinud metalllukkude kõrval mitmel pool kuni tänapäevani ja olid veel kõige lähemas minevikus meil Eestiski tarvitusel. Katsume nüüd jälgida puulukkude arenemist üksikasjalisemalt.

Eelpool mainisime luku tähtsama tunnusena erilist avamisvahendit — võtit. Kuid võtmetelgi on oma veel lihtsam eelkäija, nimelt kinnitise tõmbenõör. Viimane tuli tarvitusele sel korral, kui taheti seespool ust olev kinnitis ka väljastpoolt avatavaks teha. Nii

Pilt 45. Homerose-aegea kreeka riivlukk. Neuburgeri järele.

¹ Petri, Joh. Christoph, Ehistland u. die Ehsten, II Theil, Gotha 1802, lk. 146 j.

² Sirelius, seals.

³ Bielenstein, Die Holzbauten u. Holzgeräte der Letten I, St.-Petersb. 1907, lk. 36.

kirjeldab Bielenstein¹, kuidas Lätis Bauske ümbruses aidauksi seestpoolt puuga kinni toetakse, nõnda et tugipuu otsa saab ka väljastpoolt nõõripidi eest ära tõmmata ja seega ust avatavaks teha. Samuti tarvitatud Lätis puust ukselingi avamiseks nõõri, mille ots läbi ukse väljapoole rippus². Sama komme olevat tuntud ka Braunschweigis³ ja Soomeski⁴. Samuti võib ukseriivi tõmbenõõriga varustades väljast avatavaks teha⁵. Kui nüüd tõmbenõõri väljaspool rippuv ots ära peita, nii et võõras teda otsekohe ei silma, siis ongi uks teatud määral kaitstud soovimata avamise eest. Niisuguseid tõmbenõõriga lukke ongi tarvitatud Lätis ja Soomes. Nad moodustavad mingi ülemineku-astme päris lukkude juurde.

Eriti soodsad omadused edasiarenemiseks on teiste kinnitistega võrreldes olnud riivil, mis on saanudki kõigi lukutüüpide aluseks. Tähtis on siinjuures ka asjaolu, kas luku lähtekohaks on võetud sisemine või välimine ukseriiv.

Kõige vanemad seni tuntud lukkudest, mis põhjenevad sise-misele ukseriivile, on teatud Vana-Egiptuse lukud, mis õieti pole muud kui puuriiv, mis õõnsaks puuritud ja varustatud õõnsusest läbiaetud tõmbenõõriga. Viimase otsad tulevad välja läbi riivi kesk-kohas oleva küljeaugu. Tõmmates ühest või teisest nõõriotsast, saab riivi uksepiidas olevasse auku või sealt välja nihutada s. o. ust sulgeda või avada. Tõmbenõõri otsad rippusid seespool ust, kust neid läbi ukseks oleva augu kätte võis saada⁶.

Kaugemale edasi arenenud on juba vana-kreeklaste Homerose-aegne lukk. Sellest on säilinud teateid koguni Homerose lugulauludes⁷, samuti kujutusi muinasjäänustel ja on leitud võtmeidki⁸. Brinkmanni rekonstruktsiooni järele, mis toodud mainitud Neuburgeri teoses (vt. *pilt 45*), on Homerose-aegne kreeka lukk koosnenud puuriivist, mis oli kinnitatud ukse esiküljele klambrite abil. Riivi pära küljes oli nõõr, mille ots ulatus läbi ukseks oleva augu väljapoole ust.

¹ m. t., lk. 50—51.

² *Bielenstein*, m. t., lk. 37—38.

³ seals.

⁴ *Sirelius*, m. t., lk. 274.

⁵ *Bielenstein*, lk. 38.

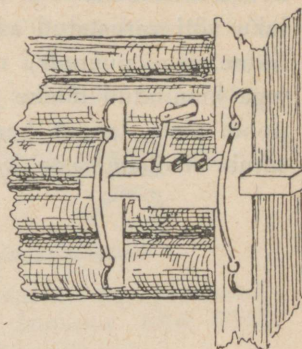
⁶ *Feldhaus*, F. M., *Die Technik der Vorzeit, der geschichtlichen Zeit und der Naturvölker*. Lpz. u. Berlin, 1914; sp. 966 jj.

⁷ *Odyssea XXI*, 6 sq., 46 sqq.

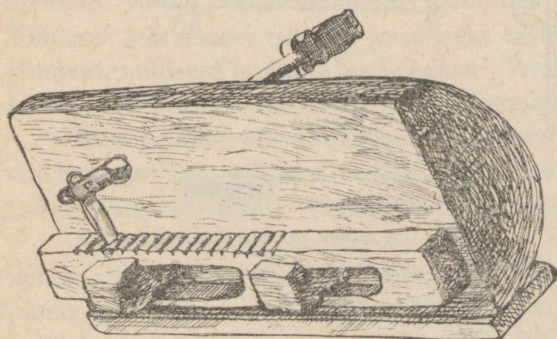
⁸ Vt. *Neuburger*, Albert, *Die Technik des Altertums*, III Auflage. Lpz. 1920 (?), lk. 339—440, pld. 452—454.

Nöörist tõmmates tungis riivi eesots uksepiidas olevasse klambrisse ja sulges ukse. Avamiseks tuli aga tarvitada vändasarnaselt kõverdatud puu- või metall-võtit, mille kõver ots pisteti läbi teise ukse oleva, riivist kõrgemale asetatud augu, kuni ta ulatus riivi juurde. Riivi ülemine serv oli varustatud hammastega, mille taha võtme sissepistetud ots võis tugeda. Võtit otsaga vastu hambaid lükates sai siis riivi vähehaaval tagasipoolse lükata, kuni riiv piidaklambrist välja taganes ja ukse avada laskis.

Nöörkonstruktsioonile on selle kreeka luku juures seltsinud tähtis täiendus, nimelt riivi ülaserava varustamine hammastega ja sellega ühenduses päris võtme tarvitamine. Järgmisel arenemisastmel jäi tõmbenöör hoopis ära ja toimetati nii sulgemist kui avamist ainult võtme abil. Sarnasel kujul ongi see lukk püsinud tarvitusel mitmel maal kuni meie päevini. Nimetame seda lukutüüpi *riivolukuks*, kuna

Pilt 46. Hutsuulide riivolukk. Kaindl järele.

Pilt 47. Eesti riivolukk („aida taba“). Rõngu. ERM. 14345. Suurus $\frac{1}{8}$.

tema koosnebki ainult lahtisest riivist ja selle võtmest.

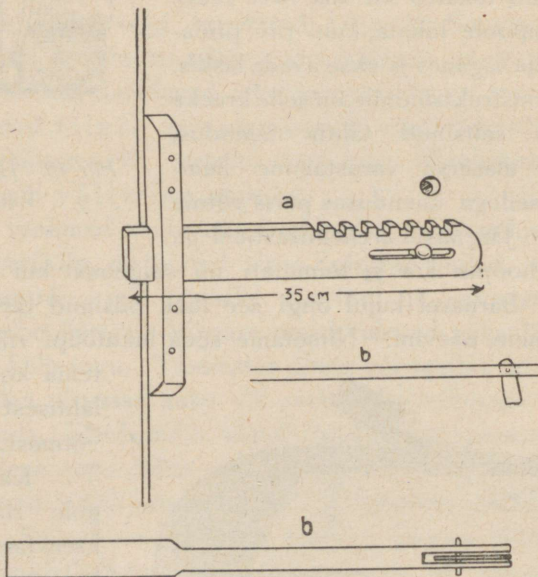
Kas ja kui kaugemale riivolukk arenes kreeklaste juures ja kuhu ta sealt edasi levinud, selle kohta puuduvad allakirjutanule kättesaadavas materjalis teated. Kõige lõunapoolsemad alad Euroopas, kus riivolukud praegugi veel tar-

vitusel, on olemasolevail teadetel Helveetsia Alpid¹ ja Galiitsia ning Bukovina Karpaadid².

¹ Delachaux, Th.: Schweizerisches Archiv f. Volkskunde, XXI Jhg. (1917), Hft. 1–2, lk. 16–18.

² Kaindl, Dr R. Fr.: MAG (=Mitth. der Anthrop. Ges. in Wien), XXVI Bd., lk. 160–161.

Võrreldes nende maakohtade etnograafilisi riivlukke vana-kreeka omaga, leiame esimeste juures olulise muudatuse võtme konstruktsioonis. Nii on meie *pildil 46* kujutatud hutsuulide riivluku võti varustatud allalangeva keelega. Niisugune võti on lihtne sirge puupulk, mille ühe otsa sisse tehtud õnar ja sinna teljega kinnitatud lühike puust keel. Kui võti läbi ukseaugu sissepoole pista, langeb keel oma raskuse najal võtmevarrele ristnurgi ja satub riivihammaste vahele. Võtmevarrest keerates käib keel ringi

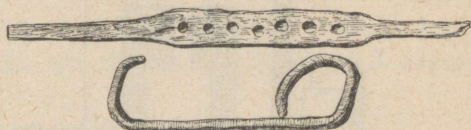
Joon. J. Mager 1923.

Pilt 48. Riivlukk („aida taba“) Muhu Tusti külas.

- a — riiv („luku telg“)
b — võti

ja tõukab iga korraga riivi ühe hamba võrra kinni- või lahtipoole. Niisugusel keerataval võtmel on vana-kreeka lükatava võtmega võrreldes teatavad paremused; nimelt on teda hõlpsam tarvitada ja sellejuures raskem järele teha, kuna ainult teatud pikkusega keel parajasti riivihammaste vahele sünnib. Sel kujul on võtme aremine riivluku juures jõudnud üldiselt oma lõppstaadiumi. Ainult erandina leidub mõnel pool üksikuid enam-arenenud eksemplare. Nii tunneme Helveetsiaast ühe riivluku metallivõtme, mil kogu vars

on moodustatud mitmest neetidega ühendatud keelest¹. Niisuguseid võtmeid olevat seal Berni ümbruskonnas tarvitatud aidavõtmetena². Puust võtmeis, kus nii keeruline kokkupanu polnud võimalik, on areng läinud teises suunas. Nii esineb Lätis üksiknähtusena kahe-tiivalise otsaga riivlukuvõti³. Oma loogilise lõpuni on see põhimõtte viidud ühes Helveetsia lukus, kus riivi keeramist toimetatakse hammasratta abil⁴. Niisugused keerulised konstruktsioonid kuuluvad aga igal pool etnograafilise aja lõppu ja esinevad rohkem n. n. segatüüpilukkudes (vt. lk. 60—61).

Pilt 49. Raudne riivlukk tagasipainutatud-otsalise võtmega. Lüganuse. ERM. 17599. Suurus $\frac{1}{5}$.

Muud riivluku osad ei paku erilisi arenemisvõimalusi. Vähemal määral leidub

neid ometigi. Nii võis hambaid teha kas riivi otste pinnaga ühetasaseks, nagu see pea üldiselt on kombeks (vt. pilt 48), või jälle otsade pinnast väljaulatuvateks. Hambaid võis asetada koguni riivi küljele, nagu mõnes Soome lukus⁵, kus nad hiljem asendati, võtme konstruktsiooni muutudes, ümmarguste aukudega⁶. Viimasel juhtumusel tarvitati avamiseks tagasipainutatud otsaga raudvõtmeid, milliseid tuntakse ka Leedust⁷, Poolast⁸ ja Eestistki (pilt 49). Niisugused võtmed kuuluvad juba hilisemasse aega.

Riivi hambad võisid olla kas 3- või 4-nurgelised, s. o. pealt teravad või lamedad (vt. pildid 47—48). Viimased olid muidugi otstarbekohasemad, takistades võtmekeelt libisemast.

Ka riivi üldkuju alistub muutustele. Üldiselt on see püsinud neljatahulisena, et takistada hambulise külje kõrvalekeerdumist. Sealjuures olid riivid alguses üleni ühejämeduse kehaga. Et nad sel kujul kergesti riivikinnitistest välja võisid libiseda, tehti nad keskest jämedamad, kinnitistesse ulatuvad otsad aga peenemad, nii et riiv

¹ Delachaux, m. t., lk. 15, plt. 2 B.

² seals., lk. 18.

³ Bielenstein, m. t., plt. 36-a.

⁴ Delachaux, m. t., lk. 24, plt. 9.

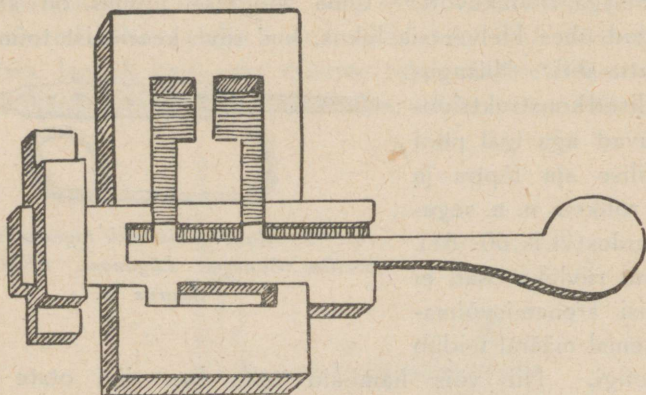
⁵ Kallio, m. t., lk. 62, nr. 32.

⁶ seals., nr. 33.

⁷ Bielenstein, m. t., lk. 42, plt. 31.

⁸ Prof. K. Moszyński kirjalikul teatel Kraakovist.

ainult teatud kasuliku maa edas-tagasi liikuda võis (*pilt 46*). Samu tagajärgi võis saavutada ka teisel teel, nimelt riiviotsi jämedamaks tehes. Võis ka ühendada mõlemaid viise, kusjuures otsapoolset paksendit võis tarvitada pidemena¹.

*Pilt 50. Õõnesriiviga rooma kodaluku mudel.
Neuburgeri järel.*

Oleme seni maininud eeskätt „umbseid“ riive, mis liiguvad klambrite ehk põõnade sees. Nende kõrval esineb aga ka riive, mis liiguvad 2 puuneedi otsas keskelt pikuti läbi raiutud pragu pidi (vrd. *pilt 47*). Riiv oli needipeade läbi kaitstud kohalt väljakukkumise eest, kuna kasulikku liikumispikkust sai reguleerida prao pikkuse abil².

Et riivlukku võidi kinnitada vaid ukse sisepoolle, on endast-mõistetav. Vastasel korral oleks ta muutunud liht-riiviks.

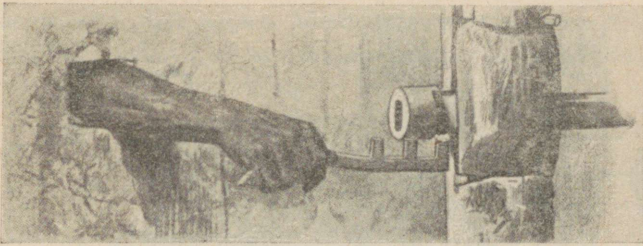
Ka teise, praegu kõne alla tuleva puulukkude tüübi oluliseks osaks on puuriiv, mis hammastega või aukudega varustatud. See riiv ei asu aga mitte lahtiselt ukse küljes, vaid on alati paigutatud erilise paku ehk luku-koja sisse, mispärast neid võime nimetada *koda-lukkudeks* (vt. *pild. 50—61*). Uue olulise tunnuseks on selle luku juures erilised vertikaalsed põikriivid ehk *karad*, mis peidetud lukukoja sees olevatesse pesadesse ja riivi kinnilükkamisel selle hammaste vahele langevad. Riivi peab nüüd paigal mitte üksi tema enda

¹ *Kallio*, m. t., lk. 61, nr. 26.

² Vt. *Dethlefsen*, Richard, Bauernhäuser u. Holzkirchen in Ostpreussen. Berlin 1911, Taf. 5, Fig. 18 ja Taf. 16, Fig. 16.

raskus, vaid ka karad, mis tihedalt oma pesade sisse käivad ning riivi täiesti liikumatuks teevad. Et lukku uuesti avada, selleks on tarvis karad erilise võtmega riivihammaste vahelt välja tõsta, mille järele riivi takistamatult käega võib tagasi tõmmata. Võtmeks on niisuguse luku juures sirge pulk, varustatud ühel küljel hammastega, mille arv, paigutus ning suurus peavad vastama luku karadele. Tüübiline sellele lukule on siis tõstev võti, mitte keerav nagu *riivolukul*.

Niisuguste võtmete kujutusi leidub v. Luschani teatel¹ juba vana-babüloonia mälestusmärkidel, mis ulatuvad tagasi 2. ja 3. aasta-

Pilt 51. Õõnesriiviga kodaluku avamine Ida-Aafrikas.
Weule järele.

Lukk asub ukse seesküljel, nii et avamiseks käsi ühes võtmega tuleb erilisest ukseaugust sisse pista ja lukuriivis oleva võtmeaugu järele kobada.

tuhandesse e. Kr. Neid lukke tuntakse ka Vana-Egiptusest juba Ramses II (1292—1225 e. Kr.) ajast². Sealt on nad levinud varakult ka kreeklaste ja roomlaste juurde ja kaugemalegi. Kreekas oli see lukk tuntud *balanos*-luku, s. o. „tammetõru-luku“ nime all, kuna seal nähtavasti karasid nende kuju poolest võrreldi tammetõrudega. Niisugust lukku arvatakse seal mainitavat juba Aristophanese juures, kes elas 4./5. aastajal e. Kr.³ Tegelikult pidi kodalukk juba palju varem Kreekas tuntud olema, nagu näitavad Schliemanni leiud Ilios ja Mükeenas⁴. Antiikmaades mindi juba varakult üle raudsetele koda-

¹ MAG XLVIII/XLIX lk. 105. (Sama autori üksikasjalisem kirjutus kodalukku-dest, mis ilmunud Zeitschrift f. Ethnologie, Bd. 48, lk. 406—430, pole allakirjut-
tanule olnud kahjaks kättesaadav).

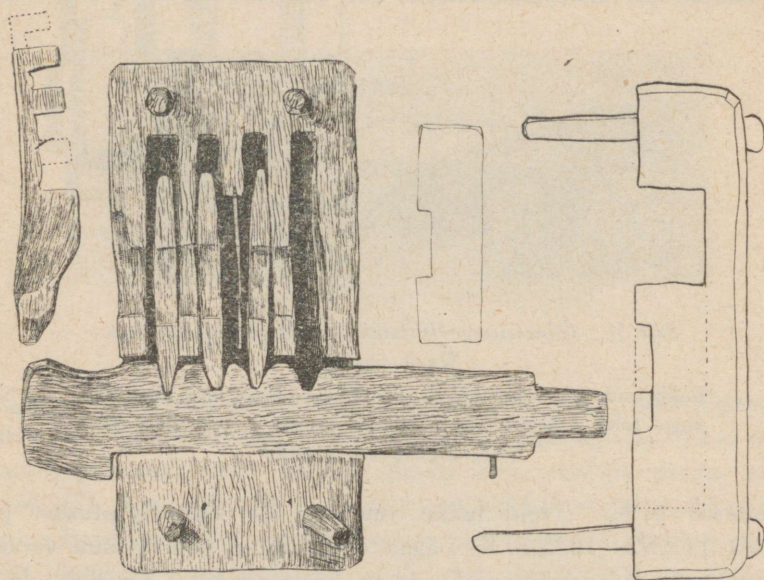
² *Neuburger*, m. t., lk. 338 j.

³ *H. Dielsi* järele, vt. *Luschan*, m. t., lk. 106.

⁴ *Neuburger*, lk. 340.

lukkudele. Üksikuid raudlukke tuntakse juba Egiptusest¹. Kreekas olla raudlukud tarvitusele tulnud VIII aastasajal e. Kr.² Roomlaste juures hakati lukkarade allasurumiseks juba vedrusid tarvitama³, millega alus pandi veel praegu igalpool tarvitusel olevatele metalllukkudele.

Viimaste kõrval on aga puust valmistatud kodalukud tänini säilitanud oma eluõiguse paljude rahvaste juures, nimelt neis kohtades, kus majanduslikud ning hariduslikud olusuhed pikema-aegset

Pilt 52. Kodalukk („taba“). Karula. ERM. 1202. Suurus $\frac{1}{3}$.
Tarvitatud kirstulukkuna. Võti (ülemises vasakus nurgas) on kondist.

puu-kultuuris püsimit soodustasid. Pika aja kestusel on need puulukud rea arenemisastmeid läbi teinud, mille lähemale vaatlemisele siin asumegi.

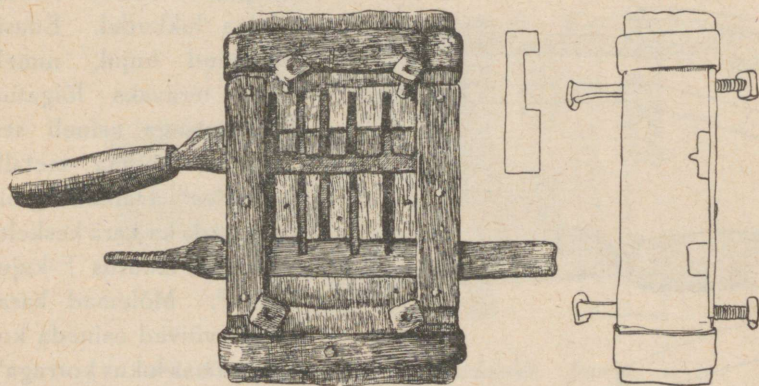
Kodalukkude riivi juures võime juba antiikilmas tähele panna kaht eritüüpi — u m b- ja õ õ n e s riivi. Esimene on peajoontes sar-

¹ Neuburger, lk. 338.

² Feldhaus, m. t., sp. 967.

³ Neuburger, lk. 340 jj.

nane riivluku riivile. Teise iseäralduseks on piki riivi sisemust jooksev soon e. õõs, mis avaneb riivi tagumises otsas, riivipäras (vt. *pilt 50*). Sealt pistetakse ka võti sisse. Kohalepandud võtit ülespoole kergitades tõrjutakse riivi pealmise tahu aukudesse tunginud karaotsad sealt välja ja tehakse seega riiv liikumisvabaks, kuna võtme hambad või piid omakorda karade asemele aukudesse tungivad ja seega võimaldavad riivi võtit-pidi tagasi tõmmata. Sel riivitüübil on see tähtis paremus, et temaga varustatud lukku saab avada üheainsa käega, kuna umbse riiviga luku juures võti käib eriliselt, väljaspool riivi seisvasse lukuõnarusse, nii et avamisel tuleb ühe käega võtit tõsta teise käega aga riivi tagasi tõmmata. Kumb neist riivitüüpidest on vanem, on raske ütelda. Igatahes on õõnesriivi valmistamine

Pilt 53. Aida ukse lukk raudse riivi ja karadega. Pärnu-Jaagupi.

ERM. 18993. Suurus 1/6.

Võti pildil 54-c.

keerulisem, teiselt poolt on jälle õõnesriivi vinklisarnased (Γ) karad lihtsamad kui klambrikujulised umbriivide omad. Kodaluku õõnesriiv osutab ka teatavat analoogiat õõnsale, tõmbenõõriidega liikuvalle egiptuse riivlukule, millest ülal oli jutt.

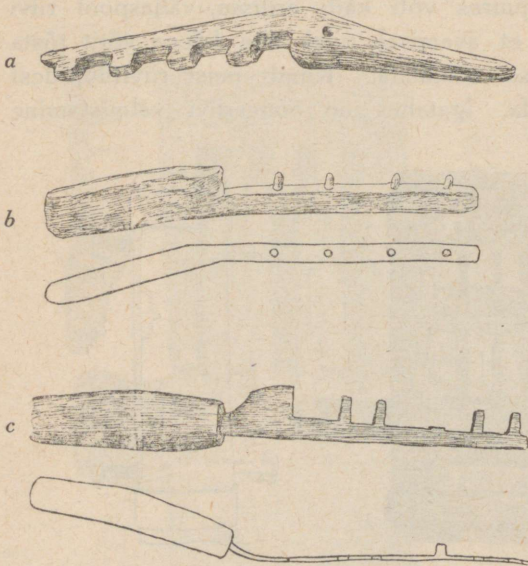
Õõnesriiviga kodalukke tuntakse peale Vana Oriendi ja klassiliste maade veel Aafrikast¹, Ida-Karpaatidest² ja Preisimaaltki³.

¹ Vt. *Luschan*, m. t., pld. 66—68.

² *Kaindl*, MAG. XXVI, lk. 151, pld. 223—226.

³ *Dethlefsen*, m. t., Taf. 16, Fig. 17.

Kaugemal põhjapool ei näi nad olevat tarvitusele tulnud¹. Et neid lukke saab avada ühe käega, on neid mõnel pool tarvitatud ka ukse seespoollele kinnitatuina, kusjuures võtmega käsi tuli läbi seinas või ukse oleva augu luku juurde pista (vt. *pilt 51*). Vanas Egiptuses tarvitatud samaks otstarbeks erilist kõvera päraga võtit, mis samuti läbi ukseaugu sisse aeti (vrd. *pilt 60*). Põhja-maades kinnitatakse kodalukud pea ainult ukse välisküljele.

Pilt 54. Kodalukkude võtmed.

- a — harilik puuvõti.
 b — puuvõti sissepandud hammastega. Rõuge. ERM. 13565.
 c — rauast võti, mil üks hammas kõveraks painutatud. Kuulub pildil 53 kujutatud lukule.

Suurus kõigil $\frac{1}{5}$.

Teine tähtis konstruktiivne osa kodalukkudel on — karad. Ülal mainisime, et kõige lihtsam karatüüp, nimelt vinklikujuline, esineb õõnesriiviga lukkudel. Edasiarenenud kujul, nimelt viltu teravaks lõigatud hambaotsaga esineb see tüüp ka rooma metalllukkudes². Hammast võis paigutada ka kara keskele, miska see muutus T-kujuliseks³. Mõlemad karakujud võivad esineda koguni samas lukus korraga⁴.

Umbriivide klambrikujulised (E) karad on peajoontes ühesugused igal pool. Ometi on nad võimaldanud läbi viia tähtsa uuenduse, mida õõnesriiviga lukkude juures ei esine. See on nimelt karade tõstmine mitte

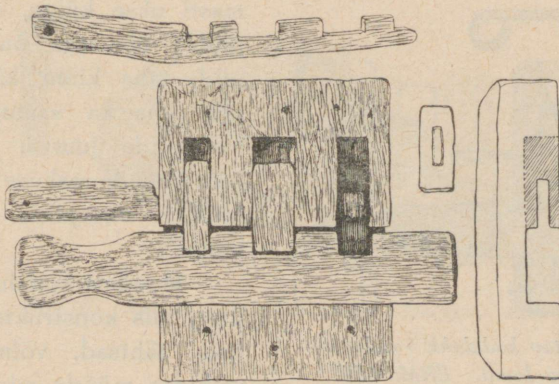
¹ Vt. veel *Luschan*, m. t., pl. 65 (Kärntenist) ja *Feldhaus*, pl. 632 Jena muuseumist (XIV aastas.).

² Vt. *Forrer*, Dr. Rob., *Reallexikon der prähistorischen, klassischen u. frühchristlichen Altertümer*, Berl. u. Stuttg. 1907; Taf. 199: 1, 2.

³ *Kaindl*, MAG XXVI, lk. 151, pld. 224-i ja 226-i.

⁴ *Dethlefsen*, m. t., Taf. 16, Fig. 17.

võtme kergitamise, vaid keeramise abil. Selleks ei olnudki palju muudatusi tarvis: ainult võtmekeeled pikemaks ja õhemaks ning kara väljalõige vastavalt sügavamaks ja kumeraks teha, nii et võtit u. veerand ringi ümber enda telje keerates kara nõuetava osa kõrgemale kerkis. Niisugused on näit. Helveetsia alpi-elanikkude lukud¹, samuti ka eesti omad, nagu näeme alamal. Karpaatides leiduvad keeratavad kodalukud on veelgi lihtsamad, hariliku klambri-sarnase karaga². Kuigi neil lukudel esineb puuvõtmeid, oleks loomulik eeldada nende tekkimist alles raudvõtme ajajärgus ja arvatavasti raudlukkude otsekohesel eeskujul.

Pilt 55. Õõnsate karadega kodalukk. Juuru.
ERM. 15716. Suurus $\frac{1}{6}$.

Teatud osa etendab ka karade arv. Kõige lihtsam mõeldav lukk on muidugi ühe karaga. Harilikult on neid aga 3—4, isegi kõige vanemate lukkude juures, millest meil teateid. Mitme kara tarvitamine, mida soovikorral võis paigutada üksteisest erisugustele kaugustele ja erinevas suuruses, oli lihtne abinõu luku komplitseerimiseks. Tavaliselt seisavad karad ühes reas, kuid juba kreeka ja rooma lukkudes leiame mitmes reas seisvaid karasid ja nende hambaid, nagu võib näha sealsetest võtmetest⁴. Huvitaval kombel

¹ Delachaux, m. t., lk. 18 jj.

² Kaindl, MAG. XXVI, plt. 227.

³ Luschan, m. t., lk. 105 j.

⁴ Neuburger, lk. 340, pld. 455; 456.

esineb niisuguseid võtmeid ka puust tehtuina, nimelt Ida-Karpaatides, hutsuulide juures¹.

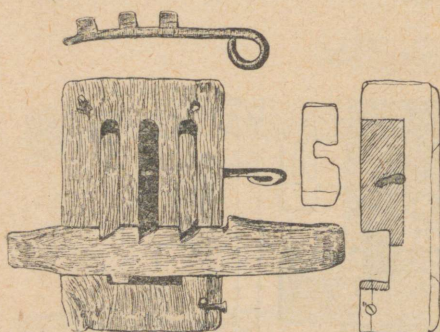
Kodaluku võtmete juures ei ole iseseisvat arenemist, vaid see on tingitud eeskätt karade ehitusviisist. Tõstvatel ja keeravatel võtmetel on niipalju vahet, et esimestel keeled alati on pöördud ülespoole, kuna viimastel keeled lukukotta pistmisel on pöördud küljele ja alles avamisel keeratakse ülespoole. Vastavalt muutub ka võtmeaugu kuju.

Kodaluku võti asetseb alati samas suunas kui lukuriiv ja uksepind, kuna *riivlukul* võti suhtub uksele täisnurga all².

Kodalukk kinnitatakse enamasti ukse külge, nii et riiv piidas olevasse õnarasse või piida taha kinni käib. Võib aga teha ka vastupidi, nagu hutsuulide juures, kus kodalukud nende raskuse tõttu kinnitatakse uksepiida või seina külge³.

Muudest kodalukkude osadest, mis konstruktsioonilt vähem tähtsad, võime esialgu vaikides mööda minna.

Tähendame veel, et lukustamata olekus harilikul kodalukul

Pilt 56. Keeratast kodalukk raudse võtmeaga. Kolga-Jaani. ERM. 4388.

Suurus $\frac{1}{6}$.

võti tuli alati luku kotas sees pidada, et karad liig alla ei langeks ja riivi kinnilükkamist ei takistaks. Samuti oli lugu isegi metalllukkudega kuni hilisrooma ajani, mil leiti vastavad täiendused⁴.

Huvitav katse sel alal leidub ühes Helveetsia puulukus⁵, mille lähemast kirjeldusest siin peame loobuma.

Riiv- ja kodalukkude kõrval leidub veel kolmas liik puulukusid, kus esinevad mõlema tüübi põhimõtted samas eksemplaris korraga,

¹ Kaindl, MAG. XXVI, lk. 151, pl. 223–225.

² Õige omapärased ja mujal mitte esinevad on mõned läti lukud, mille karad kergitatakse nõõri abil (*Bielenstein*, m. t., pl. 36-b).

³ Kaindl, MAG. XXVI, lk. 163.

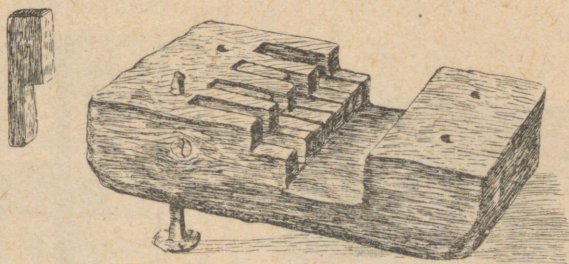
⁴ *Neuburger*, m. t., lk. 341.

⁵ *Delachaux*, m. t., lk. 21–22 ja pl. 8-c.

mispärast seda tüüpi võime nimetada segatüübiks. Neil lukkudel on kas kaks riivi, millest üks töötab riivluku ja teine kodaluku riivina, või üks riiv, milles on ühendatud mõlema omadused. Igal juhtumusel vajatakse niisuguste lukkude avamiseks kahte võtit. Segatüüpi lukke leidub Karpaatide¹ ja Alpide² elanikkude juures ja Lätiski³, s. o. kohtades, kus etnograafiline kultuur kauem püsinud. Eestis neid ometi pole seni leitud.

Jõuame selle järele eesti lukkude juurde.

Mis puutub eesti riivlukkudesse, siis on nad tüübilt väga ühtlased, võiks ütelda koguni üksluised. ERM:is leiduva 9 eksempl-

Pilt 57. Kodalukk vinklikujuliste karadega. Laiuse.

ERM. 14+21. Suurus $\frac{1}{5}$.

Riiv ja võti kadunud.

lari hulgas, mis pärit peaaesjalikult lõuna- ja lääne- Eestist, ei leidu ühtegi klambritega kinnitatud riivi. Ainult Vormsist on teada üks niisugune eksemplar, mis praegu Lübecki muuseumis.⁴ Harilik kinnitamisviis on riivipraost läbi löödud puuneetidega, mis nagu ülal nägime esineb ka Lätis, Soomes ja Ida-Preis. See viis on muidugi lihtsam kui klambritega kinnitamine. Riivipragu on mõnikord kaheks jagatud, teisele puuneedile teine pool (pilt 47). Riivluku, mis kinnitatud nii klambri kui neediga, näeme pildil 48. Riivi pikkus kõigub 25 ja 70 sm vahel, laius 5—8 sm. Otsad on riivil harilikult järsult lõigatud, mõnel on jälle eesotsa serv teravaks

¹ Kaindl, MAG. XXVI, lk. 151, plt. 228 ja XXVII, lk. 220, plt. 218.

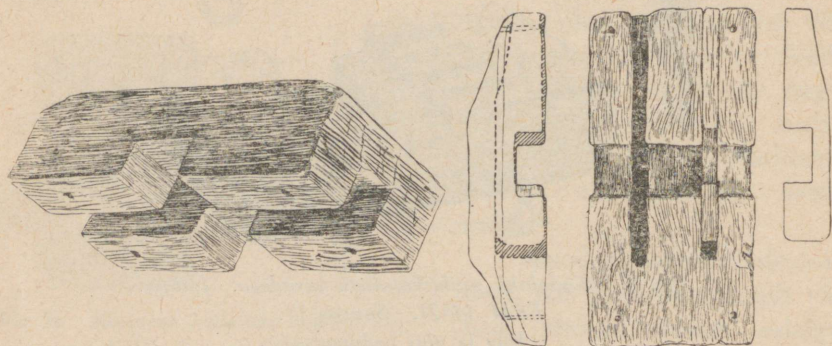
² Delachaux, lk. 24, pilt. 9.

³ Bielenstein, pld. 36 a, b.

⁴ Vt. (Karutz,) Bericht des Museums für Völkerkunde zu Lübeck über das Jahr 1918, lk. 24.

lõigatud, et ta libedamini läheks piidas olevasse aasa. Riiviotstepinnast kõrgemale väljaulatuvaid hambaid ei leidu. Hambaid esineb 3-nurkseid, 4-nurkseid ja trapetsikujulisi. Samuti on hammastevahelised *säpud* ∇ - või \square -kujulised. Kanepi riivlukul, ERM. A 203:2, on nelinurkse säpu põhjas veel teine väikesem 3-nurkne. Sel riivil on säppe ainult 4. Harilikult on neid rohkem — kuni 40-ni.

Veidi rohkem huvi pakuvad võtmed. Enamasti on need (*pildid* 47—48) otsõnaraga puupulgad, milliseid nägime juba ülal; õnarasse on siis puu- või raudteljega kinnitatud õhuke *keel* (liput, lips). Esineb ka kolmnurkne õnar samakujulise keelega (ERM. 9211, Paistu). Ühel Märjamaa võtmel, mis on raudse teljega, on keele-

Pildid 58—59. Alt avatavad kodalukud („kahe telgiga ja ühe telgiga puulukud“). Kihelkonna. ERM. A 291:455 ja 456. Suurus $\frac{1}{6}$.

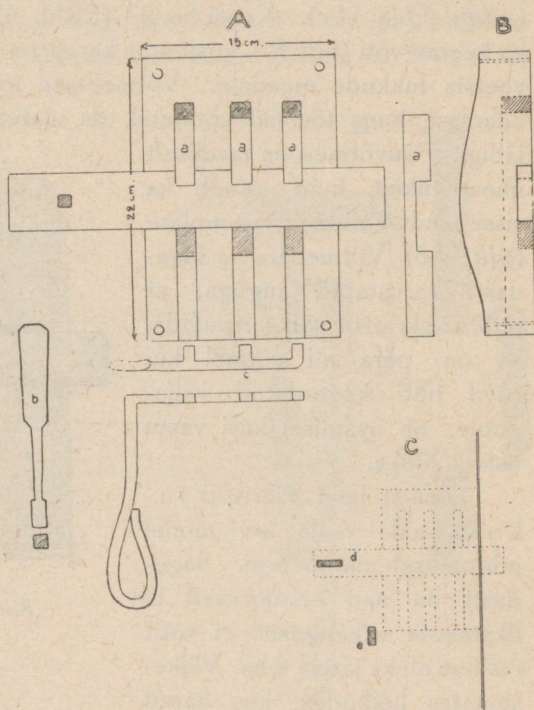
õnar mahutatud võtmeotsa alumisse külge (ERM. 11716). Puu- võtmete kõrval esineb ka raudvõtmeid, samasuguse ehitusega (ERM. 10770; A 111:22). Muu hulgas leidub ka üks tagasipööratud otsaga raudvõti (*pilt* 49), mida tarvitatud aida riivluku juures; luku riiv on ka raudne, 31,5 sm pikk, külje sees 7 lamedat auku. Teine niisugune võti on Tormast (ERM. 3882), kapiukse jaoks. Et niisuguseid riive meil ka puust on tehtud, näitab teine Lübeckis olev eesti riivlukk Hiiust, mille riivis on sissepõletatud augud.¹ Ning ülalmainitud Vormsi riiv on varustatud niihästi hammaste kui aukudega.

Riivlukkude kasutamise kohta puuduvad meil lähemad teated. Ainult ühte neist on nimetatud *aida lukuks* (A 238:15, Sangaste),

¹ (*Karutz,*) Bericht, lk. 24.

teist *aida-tabaks* (ERM. 14345, Rõngu). Muid riivluku nimetusi on: *lukk*, *puu-lukk* ja ukse *telg* (Kihelkonna, ERM. A 291:429).

Eesti kodaluksid, nagu lähemate naabrимаade omadki (vt. lk. 58) kuuluvad kõik¹ umbriiviga peatüüpi. Suur enamik meie lukkusid on tüübilt üsna ühtlased: 3–4 klambrikujulise karaga ja tõstva võtme, mille salv asub ülalpool riivisalve. Koda on 4-nurkne, ühest puupakust, mis puu- või raudnaeltega kinnitatud ukse välisküljele, nõnda et lukk on avatav paremalt poolt. Luku koja väliskülg on kas lame või keskelt kumer. Sagedasti on kohanurgad lõigatud õhemaks, et naelad ulatuksid sügavamale ukseesse. Tihti on koda kinnitatud ukse külge 2 raudpõõna abil. Tavaliselt on lukud läbi puust, kuid võtmeid leidub ka rauast (*pild. 54 ja 56*), ühel juhtumusel koguni kondist (vt. *pilt 52*). Ühel hilisemal lukul esineb ka juba raudne riiv (*pilt 53*). Riivi kujus võime jälgida kõiki arenemisastmeid lihtsast neljatahulisest (*pilt 60*) kuni käepidemete ja otpaksenditega (*pilt 52*) või erisalves liikuva lisahambaga (*pilt 56*) varustatud eksemplarideni. Mõnel juhtumusel on lisahamba jaoks salv olemas, kuid seda hammast pole. Nähtavasti on niisugused riivid hiljem sisse pandud. Ühel lukul (ERM. 2425) on kasuliku liikumis-

(Joon. J. Mager, 1923.)

Pilt 60. Kodalukk „aida taba“ Muhu Võlla külas.

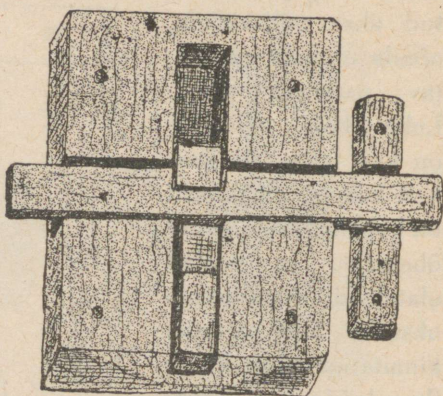
¹ ERM:is oli 1926. a. alul 58 kodalukku või nende osa.

pikkuse reguleerimiseks riivi keskele õonistatud pragu, midapidi ta erilise naela otsas liigub, nagu riivluku riiv. Et riiv ja karad istuksid kindlamini salvedes, on mõnikord lukukoja tagakülg kaetud laua või plekiga. Karad on ühes reas ja ühetasaselt salvedesse paigutatud. Ühel hilisemal (raudkaradega) lukul on aga üks kara paigutatud sügavamale kui teised ja vastavalt on muudetud võtit (*pildid 53 ja 54-c*). Kahel lukul¹ (ERM. 4388 ja A 292:286) esineb ka keerav võti (*pilt 56*), kusjuures karad on sarnased ülalmainitud Helveetsia lukkude omadele. Võtmeotsad toetuvad lukuseinas olevasse õnarasse, kuna tõstvail võtmetel ots ulatub kas kojaseinani või sellest läbigi. Puuvõtmed on tavaliselt ühest tükist, kuid esineb ka sissepandud piidega eksemplare (*pilt 54-b*). Võtmepära on sagedasti varustatud auguga, et teda naela otsa võiks riputada, ka on pära nii võtmel kui riivil tihti kõverdatud väljapoole, et avamisel käsi vastu ust ei lööks.

Erilist huvi väärivad lukukarad, mille arv mõnel juhtumusel ulatub 6-ni. Sagedasti on nad erisuurused ja üksteisest erikaugusel, et võtit raskem oleks järele teha. Väikesemates lukkudes, kus karad

pikemad ning kergemad, on nad mõnikord alt õhemaks lõigatud, et riivihammaste vahele kukkumisel takistusi ei tuleks (*pild. 52 ja 56*). Puuvõtmetega, s. o. vanematel lukkudel on karad harilikult kitsad ja paksud, muutudes hiljem laiadeks ja õhukesteks (*pild. 52 ja 53*), millised esinevad keeratavais lukkudeski (*pilt 56*).

Kuid leidub ka teissugust arenemist. Nii on *pildil 55* kujutatud kodalukk varustatud õige jämedate 4-tahulise prisma kujuliste karadega, kus võtme jaoks on auk keskest läbi tehtud. Tegelikult ei paku see uuendus palju paremusi, kuna avamine sünnib hariliku tõstva võtmeaga. Ometi osutab ta luku valmistaja iseseisvat mõtlemist, kuna

Pilt 61. Kodalukk Ungarist.

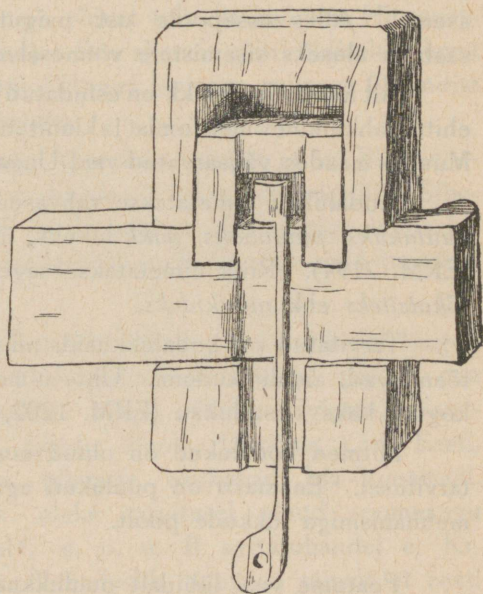
J. Tömörkény järele.

¹ Mõlemad K.-Jaanist, vahest sama meistri töögi.

see karatüüp nii Eestis kui teistes maades on täitsa tundmata. Teises lukus (*pilt 57*) leiame koguni vinklikujulise kara, mis, nagu ülal nägime, esineb mujal ainult õonesriiviga lukkudel. Meilgi seisab see lukk üksiknähtusena. Tal on ka teises üksikasjas sarnadust õonesriividega, nimelt tema võti asub vahenditult riivi peal, nii et mõlemal on ühine salv.

Mainitagu siin veel mingi segavorm klambri- ja vinklikujulise kara vahel, mis esineb ühes Valjala khk. lukus (ERM. A 290:220). Seal on klambrikujulise kara alumisse otsa jäetud lühikene hammas, nii et kara omab umb. F-tähe kaju. Hamba otstarve ei ole ometi luku-ehitusest küllalt selge, kuna kõik osad pole alles. Selles lukus on tähelepandav veel teine asjaolu, et tema võti on paigutatud riivist madalamale. See juhib meid uue ja eriti huvitava lukutüübi juurde, mis senistel teadetel esineb meil üksi Saaremaal ja Muhus.

Selle tüübi iseloomustavamaks tunnuseks on võtmesalve täieline puudumine. Selle asemel on karade pesad pikendatud kuni luku alumise servani, kuna karad ise on tehtud nii pikad, et nad riivihammastesse langedes, s. o. luku sulgemisel, alumiste otsadega lukukoja allääreni välja ulatuvad (*pildid 58 ja 60*). Luku avamiseks võis karasid ülespoole litsuda kas lihtsalt sõrmeotstega, kui lukk asus ukse välisküljel (nagu arvatavasti *pildil 59* olev), või võtmega, kui lukk oli seespool ust (*pilt 60*). Viimasel juhtumusel ei saadud muidugi riivi käsitsi lükata, vaid seda tuli toimetada erilise pidemega, mis läbi uksest oleva prao vastavasse riiviauku pisteti. Ka võti pisteti erilise augu kaudu uksest läbi ja oli selleks varustatud kõvera varrega.

Pilt 62. Alt avatav läti kodalukk. Bielensteini järele.

Kõige lihtsama sellelaadilise luku näeme *pildil 59*. Selle sise-mised osad on kadunud, ometi on neid kerge restaureerida, kuna ehitus peaaegu täpselt vastab ühele ungari „lukule“ (*pilt 61*). Nähtavasti on ka meie eksemplaril lühemas salves liikunud riiv, kuna pikemas, püstloodis seisvas salves oli üksainus kara. Et mainitud ungari „lukk“ on kinnitatud olnud ukse välisküljele ja avatav lihtsalt näpu abil¹, võime sedasama oletada ka meie omast, kuigi otsekohesed andmed seks puuduvad. Niisugusel kujul polegi see enam lukk otsekoheses mõttes, vaid lihtne kinnitis, mida tarvitati ukselingi asemel. Alles sissepoole ust paigutatuna ja võtmeaga varustatuna saab ta aluseks sisemistele võtmesalveta kodalukkudele.

Alt avatav kodalukk on esindatud ka Lätis (*pilt 62*). Ometi on selle ehitus lahkuminev meie omist ja kinnitatud näib ta olevat ukse välisküljele. Muudes maades, väljaarvatud veel Ungari, ei näi see tüüp olevat tuntud.

Kodalukku nimetatakse rahvasuus enamasti lihtsalt lukuks, ka *puulukuks*, *puutabaks*, *pakk-lukuks*, ühel juhtumusel *seakrapi-lukuks* (ERM. 2194). Riivi nimetatakse sagedasti *teljeks*, karasid *keelteks*, *lõkatsiteks* ehk *muukideks*.

Tarvitatud on kodalukkusid, nii palju kui vähesed saadud teated tõendavad, aidalukkudena. Ühte nimetatakse kõlguse lukuks. Leidub koguni kaks kirstulukku (ERM. 1202, 3172).

Mitmed kodalukud on olnud muuseumile omandamise ajal veel tarvitusel. Enamasti on puulukud aga välja tõrjutud lihtsate raudmehhanismiga lukkude poolt.

Peatume veel lühidalt puulukkude levimise juures.

Väga laialdastel aladel on tarvitusel kodalukk. Tema levimise kohta leiame kokkuvõtliku ülevaate v. *Luschani* ülalmainitud kirjutuses², kus autor eraldab 3 suuremat provintsi. Esimene neist on praegune Eel-Orient (Egiptus, Süüria, Mesopotaamia)³, kus kodalukud oleksid püsinud Vana-Oriendi (vahest Sumeri?) kultuuri pärandusena. Teine piirkond on Euroopa, kus *Luschani* andmeil kodalukud esinevad Reinijõe kesk- ja alamjooksul, Alpimaades, Kirde-

¹ *Tömörkény István: A Magyar Nemzeti Múzeum Neprajzi Osztályának Értesítője*, XII évfolyam, 2—3. füzet, lk. 128.

² *MAG. XLVIII/XLIX*, lk. 103—108.

³ Lisaksime siia jurde veel Armeenia (vt. *Parsadan Ter-Mowesjan*, *Das armenische Bauernhaus. MAG. XXII*, 1892, lk. 144 j.).

Saksamaal, Skandinaavias, Soomes ja Lapimaal. Nagu ülal nägime, tuleb seda nimestikku täiendada veel Eesti- ja Lätimaaga. Samuti on kodalukud väga laialt tuntud Poolas ja Ukrainas¹. Euroopasse on *Luschani* arvates kodalukud tulnud üle Kreekamaa ja Itaalia, levides rooma kolooniate kaudu põhjapoole (Reinijõe, Alpimaadesse, Põhja-Saksamaale). Kolmas provints oleks Ida-Aafrika, kuhu kodalukud oleksid viidud araablase poolt islami-sõdade ajal ja kust need oleksid levinud sporaadselt üle kogu mandri. Aafrikast olevat neegri-orjade kaudu kodalukud sattunud Ameerikasegi (näit. Prantsuse Uus-Guajaanasse), kuigi küsimusse võivat tulla ka levimine Hispaania poolt (nii Boliivia lakkude puhul). See skeem näib üldiselt olevat vastuvõetav ja kokkukõlas üldise kultuuri levimise suunaga Oriendist Euroopasse Vahemere-maade kaudu.

Lisame siia juurde veel ühe täienduse, nimelt et ka Siberis — jakuutidel ja sojootidel esineb kodalukke². Kas see lukutüüp Siberisse on jõudnud Eel-Oriendist või Euroopast, jääb esialgu lahtiseks. Võimalik, et kodalukk on levinud sinna Venemaalt, kus neid tuntakse näit. Volga-soomlaste juures³.

Riivlukkude ala on vähemaulatlik kui kodalukkudel, langeb aga, nagu ülal nende lakkude üksikasjalisemal vaatlusel nägime, pea täpselt kokku kodaluku levimise alaga, nimelt: (Egiptus), Vana-Kreeka, Alpimaad, Ida-Preisi, Leedu, Poola, Ukraina, Läti, Eesti, Soome ja lõpuks soomesugu rahvaste asukohad Ida-Venemaal. On väidetud, et riivlukk oleks tarvitusel olnud soomesugu rahvail juba soome-permi ajal⁴, s. o. u. II aastatuhandel e. Kr. Selle arvamise aluseks on keeleteaduslik tulemus, nimelt et eesti sõna *taba*, mis nagu nägime praegugi Eestis esineb ka puulukkude nimena, ulatub tagasi nii kaugesse aega⁵. Et tol ajal *taba* võis tähendada just riivluku, on loomulik, kuna sarnane lukutüüp on kõige lihtsamad. Et soomesugu rahvad tol ajal iraanlastelt rohkesti kultuurmõjusid vastu võtsid, pole võimatu, et riivlukk oleks

¹ Prof. K. Moszyński kirjalikul teatel.

² Vt. Karutz, Die Völker Nord- u. Mittelasiens, Stuttgart 1925, lk. 74, 78.

³ Sirelius, m. t., lk. 274, plt. 336.

⁴ Vt. Sirelius, m. t., lk. 275.

⁵ Vt. Setälä, Beiträge zur finnisch-ugrischen wortkunde, FUF. II, lk. 277 j.; samuti Setälä „J. N. Smirnovs Untersuchungen über die Ostfinnen“, SUS. Aikakausk. XVII, lk. 16.

neile seda teed Oriendist laenatud. Lääne-Euroopasse, kus riivlukk on ka õige vana algupära¹, oleks see võinud tulla Vahemere-maade kaudu, kui ta üldse pole mitmes kohas iseseisvalt üles leitud.

Jääb veel vastata küsimusele, millal on kodalukud meil tarvitusele tulnud. Ka siin saab teatud näpunäiteid keeleteaduselt. Nimelt on eesti *lukk*-sõna, mis esineb ka muis lääne-soome keeltes, germaani laensõna², kuna ida-soomlastel vastav nimetus on vene keelest laenatud³. Võib arvata, et ühes luku nimega laenati germaanlastelt ka uus lukutüüp, s. o. kodalukk, mis tuli nüüd tarvitusele vana tabanimelise riivluku kõrval, nagu see kestnud meie päevini. See laenamine ei võinud sündida enne kui läänesoomlased lahkusid idasoomlastest ja asusid germaanlaste lähedusse Läänemere kaldaile, seega u. meie ajaarvamise algul; teiselt poolt aga ka mitte varem, kui germaanlased ise kodalukku tundma polnud õppinud. Kui arvestada ülalmainitud *Luschani* levimis-skeemi, võiksime arvata, et kodalukud oleksid meil tulnud tarvitusele u. 3.—4. aastasajal p. Kr., kui mitte varemgi.

F. Leinbock.

¹ Vt. *Hoops* Joh., Reallexikon der german. Altertumskunde, IV Bd., I Liefer., Strassburg 1918, lk. 135.

² *Setälä*, Zur herkunft u. chronol. der germ. lehnwörter, SUS. Aikakausk. XXIII, 1, lk. 18.

³ *Ahlqvist*, Die Kulturwörter der westfinnischen Sprachen, Helsingfors 1875, lk. 111.

Die Holzschlösser zerfallen in zwei grosse Gruppen: einfache Riegelschlösser und Gehäusschlösser, d. h. mit einem Gehäuse umgebene Riegel (*kodalukk*). Die Schlösser der ersten Gruppe sind aus den inneren, die der zweiten aus den äusseren Türriegeln entstanden. Als Vorläufer des Schlüssels muss die Schnur betrachtet werden, mit deren Hilfe der Riegel in Bewegung gesetzt wurde, — ein Hilfsmittel, das auch bei den altägyptischen und altgriechischen Riegelschlössern vorkommt (Abb. 45). Bei den Riegelschlössern der Gegenwart ist die Schnur fortgeblieben, und das Öffnen und Schliessen des Schlosses geschieht mit Hilfe eines Schlüssels, der mit einer frei beweglichen Zunge versehen ist. Die in Europa vorkommenden Riegelschlösser bestehen entweder aus einem sich in Klammern bewegenden massiven Riegel oder aus einem mit länglichen Löchern versehenen Riegel, der sich an Holz-nieten bewegt (Abb. 47). Die ersteren scheinen mehr in Süd- und Mitteleuropa, die letzteren mehr in Nord- und Osteuropa vorzukommen. Zu den letzteren gehören auch fast alle estnischen Riegelschlösser. Nur auf den Inseln findet sich in Estland eine Mischform (Abb. 48). Die eisernen Riegelschlösser, bei denen der Riegel mit Löchern versehen ist und mit einem eisernen Schlüssel mit zurückgebogener Spitze geöffnet wird (Abb. 49), gehören einer späteren Zeit an.

Die Gehäusschlösser, die nach v. Luschans Ansicht im 2.—3. Jahrtausend v. Chr. in Vorderasien entstanden sind und von dort sich über die anderen Erdteile verbreitet haben, zerfallen in die beiden Gruppen der Schlösser mit massivem und hohlem Riegel. Bei den ersteren wird der Schlüssel in eine unter- oder oberhalb des Riegels befindliche Öffnung gesteckt; bei den letzteren steckt man den Schlüssel in ein im Riegel selbst befindliches Loch (Abb. 50). Die Quer- oder Fallriegel sind bei den Schlössern der ersten Gruppe gewöhnlich klammerartig, bei denen der zweiten Gruppe aber winkel- oder Antoniuskreuzförmig. Die Gehäusschlösser mit massivem Riegel müssen mit beiden Händen geöffnet werden, während die Gehäusschlösser mit einem Hohlriegel mit einer Hand geöffnet werden können, aus welchem Grunde die letzteren denn auch, besser als die ersteren, an der Innenseite der Tür angebracht werden konnten (Abb. 51). Im grossen und ganzen kann man als Verbreitungsgebiet der Gehäusschlösser mit hohlem Riegel Süd- und Mitteleuropa betrachten, während in Nord- und Osteuropa das Gehäusschloss mit massivem Riegel vorkommt. Zur letzteren Gruppe gehören auch alle estnischen Gehäusschlösser. Ein typisches Exem-

plar der letzteren sieht man z. B. auf der Abb. 52, v. Abb. 53 ein Gehäusschloss mit einem eisernen Riegel, solchen Querriegeln darstellt. Bei diesem liegt einer riegel tiefer als die anderen, so dass auch beim Schließen die Zunge tiefer eingreifen muss als die übrigen (Abb. 54). In den Holzschlüsseln finden sich einige, bei denen die Riegel besonderen eingefügten Pflöckchen bestehen (Abb. 54 b).

Unter den Querriegeln kommen neben klammerförmigen auch winkelförmige (Abb. 57) und sogar in der Mitte ausgehöhlte vor (Abb. 55). Gehäusschlösser, die durch eine Drehung des Schlüssels geöffnet werden, sind im Gebiet der Karpaten und Alpen bekannt und kommen in einer späteren Zeit auch in Estland vor (Abb. 56).

Eine besondere Gruppe bilden einige auf den estländischen Inseln vorkommende Schlösser, bei denen das Schlüsselloch im Gehäuse fehlt und die Querriegel bis an den unteren Rand des Gehäuses reichen. Die einfacheren von ihnen (Abb. 58—59) sind an der Aussenseite der Tür angebracht und können einfach mit der Hand geöffnet werden, indem man die Querriegel hebt; so z. B. die einfacheren ungarischen Schlösser (Abb. 61). Andere wieder, welche an der Innenseite der Tür angebracht sind, können mit Hilfe eines besonderen krummen Schlüssels geöffnet werden, wobei man gleichzeitig den Riegel mit Hilfe eines durch ein anderes in der Tür befindliches Loch hineingesteckten Stockes zur Seite schiebt (Abb. 60). Von unten zu öffnende Gehäusschlösser sind auch in Lettland bekannt (Abb. 62). Die Holzschlösser werden in Estland meist zum Verschluss von Speichern verwandt, doch finden sich auch hölzerne Truhenschlösser (Abb. 52).

v. Luschans Darstellung des Verarbeitungsgebiets der Gehäusschlösser wird im vorliegenden Aufsatz für die Gebiete Estlands, Lettlands, Polens, der Ukraine, Armeniens, Russlands und Sibiriens ergänzt.

Bei den finnischen Völkern ist das einfache Riegelschloss wahrscheinlich schon im 2 Jahrtausend v. Chr. bekannt gewesen. Wenigstens scheint es möglich, diesen Schluss aus dem hohen Alter des estnischen Wortes *taba* (Schloss) zu ziehen. Da die finnisch-permischen Völker in jener Zeit an den Ufern der Wolga lebten und unter dem kulturellen Einfluss der Iranianer standen, könnte man vielleicht annehmen, dass sie das einfache Riegelschloss durch diese kennen gelernt haben, d. h. ohne Vermittelung Westeuropas. Das Gehäusschloss haben die westfinnischen Völker dagegen wahrscheinlich den Germanen entlehnt, was das Wort *lukk* (Schloss) bezeugen könnte, welches in allen westfinnischen Sprachen als altes germanisches Lehnwort vorkommt.

A

15176

83730